

**Нарис історії
населених пунктів
Люблинецької громади**

Вступ

*«І тільки той, у кого серце чуле,
Хто знає, береже минуле
І вмiє шанувати сучасне, –
Лиш той майбутнє вивершить прекрасне.»*

В. Лучук

До складу Люблинецької територіальної громади входять дев'ять населених пунктів: селище Люблинець і села Довгоноси, Калинівка, Краснодуб'я, Кругель, Мощена, Нові Кошари, Старі Кошари, Черкаси. До Другої світової війни на сучасній території громади існувало ще село Рудники. Усі вони мають цікаве, сповнене яскравих і драматичних подій історичне минуле. Протягом століть доля цих сіл тісно перепліталась, раз по раз об'єднуючи їх у тих чи інших адміністративних одиницях. У різний час Кошари, Мощена, Довгоноси, Люблинець відігравали значну роль в історії Ковельщини та Волині. Як мінімум, понад сім століть на цій території вирує активне життя.

Цей нарис є першою спробою комплексно дослідити історію населених пунктів територіальної громади від найдавніших часів до сьогодення. Сподіваюсь, що ці матеріали зацікавлять місцевих краєзнавців, вчителів історії, учнів і стануть у нагоді для подальших, більш ґрунтовних досліджень минувшини як окремих населених пунктів так і Люблинецької громади в цілому.

Юрій Поліщук

Литовсько-польський період (XIV – кін. XVIII ст.)

Одним із найдавніших населених пунктів не лише громади, а й Волинської землі, про який згадується в письмових джерелах, було місто Кошер.

У середині XIV століття, після занепаду Галицько-Волинської держави, розпочалась боротьба між Литовським князівством та Польським королівством за волинські землі.

У 1366 році в договорі про розмежування кордонів між литовським князем Любартом і польським королем Казимиром згадується польське місто Кошер.

Відомий український історик Володимир Антонович у своїй праці «Археологическая карта Волынской губернии» вказує, що біля села Нові Кошари *«єсть четырехугольное городище, называемое Замчище, длина 35, ширина 30 сажень. Вал и ров сохранились.»* Також у цій праці згадується курган у Старих Кошарах, який знаходився в напрямку села Калинівка.

Городище «Замчище»

Сучасний волинський історик М. Кучінко так описує городище Замчисько в с. Нові Кошари: *«Воно розташоване на заболоченій рівнині й має форму, подібну до квадрата, розміром 50 x 55 метрів із валом заввишки 4 метри. З півдня до нього прилягає посад, захищений аж двома валами, нинішня висота яких сягає не більше метра. На південно-західному куті городища є сліди підвищеного круглого майданчика діаметром 14-15 м, де, очевидно, знаходилась дерев'яна вежа».*

Науковці припускають, що місто мало оборонний характер і його становлення припадає на кінець XIII – першу половину XIV століття. Отже, цілком імовірно, що місто Кошер було засноване в часи Галицько-Волинського князівства.

За договором 1366 року Володимирське князівство, у складі якого перебувало місто Кошер, опинилося в Польському королівстві.

Перші відомі писемні згадки про решту сіл відносяться до XVI століття й пов'язані з розвитком Ковеля та діяльністю князів Сангушків, Ковельських і Кошарських, королеви Бони Сфорци, князя – емігранта-московита Андрія Курбського та інших бояр, у володінні яких у різний час вони перебували.

Після Люблінської унії 1569 року, коли утворилася Річ Посполита, польська влада на нових, приєднаних територіях починає активно втілювати в життя своє законодавство. На українських землях починають діяти «Устави на волоки», запроваджені в Польщі ще в 1557 році королем Сигізмундом II Августом. Волоками, або ланами, називалися одиниці площі земельної ділянки (16,8-25 га). Кращі орні землі відбиралися в державне володіння й передавалися магнатам і шляхті під фільварки – панські господарства, засновані на праці залежних селян та своєю продукцією орієнтовані на ринок. Гірші землі

розділялися між селянськими господарствами по одній волоці на дворище, а в деяких місцевостях – по половині або чверті волоки. Селяни, наділені волоками землі, мали сплачувати грошовий чинш, натуральну данину та відробляти панщину в маєтку свого господаря. Найбіднішими селянами були городники, які з тих чи інших причин не мали змоги обробляти великі польові наділи, а лише працювали на своїх городах розміром близько 3 моргів землі (1 морг – 0,57 га).

Бурхливий розвиток фільварково-панщинної системи призвів до появи реєстрації кількості виробленої та реалізованої продукції. Тому більшість інформації того часу міститься в господарських реєстрах, інвентарях, люстраціях, жалуваних грамотах.

У XVI-XVII століттях поселення й землі мали різний статус і власників. Окремі з них належали державі (казні). Це зокрема села Мощена та Довгоноси, які належали до Ковельського маєтку. Ці землі жалувались королем різним знатним особам (королева Бона, князь Курбський та ін.).

Старі й Нові Кошари, Кругель, Краснодуб'я знаходились у власності князів Сангушків Кошарських.

Частина сіл була в держанні дрібних бояр чи шляхти.

У 1542 році ковельський князь Василь Михайлович Сангушко видав «жалувану грамоту» Демиду Войткевичу на володіння дворищем в с. Мощена за умови несення військової служби.

У 1543 році відбувся обмін маєтностями між князем Василем Сангушком та дружиною польського короля Сигізмунда I, італійкою, королевою Боною, затверджений грамотою короля Сигізмунда (Жигимонта). Унаслідок обміну Ковельський маєток, в т.ч. с. Мощена, передано у власність королеви Бони.

Після смерті королеви села відійшли до королівської казни. Пізніше, у другій половині XVI – на початку XVII століття, села належали різним власникам, зокрема князю Андрію Курбському (1564-1583 рр.), його дружині Олександрі Семашко, Андрію Фірлею та іншим боярам і шляхтичам.

Королева Бона Сфорца

Мощенські землі приносили хороші прибутки для Ковельського маєтку. У люстрації 1628 року міститься інформація, за якою село «Мощона» давало прибутків більше, ніж містечко Миляновичі, а саме 410 злотих, 27 грош, 9 пенязів. На час впровадження волочної реформи в Мощеній було зареєстровано 50 волок землі, з яких збирали чиншу 13 флоринів, 10 грошей за рік. В окремих господарствах вносились данина вівсом, медом.

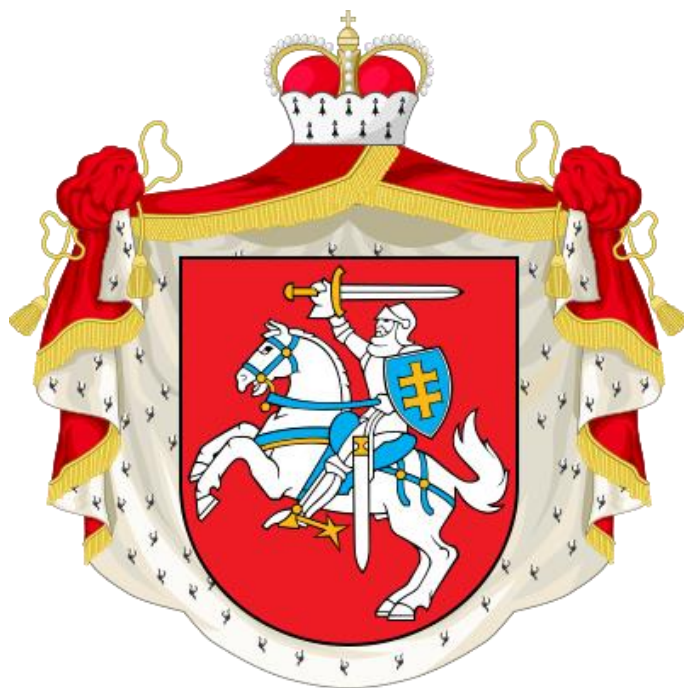
Про привабливість мощенських земель свідчить і те, що частина їх належала мощенським боярам Демидушковичам

(1585 р.), які мали 6 волок землі. Вони здавна були замковою прислугою й не платили жодних податків.

У XVII ст. окремі мощенські землі були у власності шляхтичів Тарновських. Згідно люстрації 1663 року Тарновський за володіння 5 волоками землі вносив «кварту» – платіж, який спрямовувався на утримання найманого (кварцяного) війська.

У другій половині XVII століття село Мощена пожалуване у «пожиттєве володіння» підляському воєводі, графу Вацлаву Лещинському, який у 1671 році збудував там церкву.

Село Нові Кошари (Магирь), яке раніше мало статус містечка, разом із селами Старі Кошари, Кругель та Краснодуб'я, належали до маєтностей князів Сангушків Кошарських. За інвентарем 1570 р. князь Лев Кошерський платив із *«Кошара і села за 109 волок, 2 городи, 3 боярів і 4 млинських коліс»*. Пізніше цими землями володів Роман Сангушко.

Герб князів Сангушків

Траплялися випадки, коли великі землевласники здавали свої маєтки в оренду боярам або євреям. Так у 1595 році князь Григорій Васильович Сангушко і його дружина Софія надали єврею Абраму Шмойловичу свої маєтки в оренду на 5 років за 5 тисяч злотих.

Пізніше, у XVIII столітті, ці землі стали власністю графів Красицьких. На кошти графині Красицької були збудовані церкви в Нових (у 1759 р.) та Старих (у 1788 р.) Кошарах.

Довгоноси згадуються в поборовому реєстрі 1576 року як село, що входило до складу мощенського в'їтвства, яке об'єднувало сільських ремісників. У 1590 році на маєток Довгоноси, який на той час належав московиту Василю Кушнікову, слугі покійного князя Андрія Курбського, здійснив напад Андрій Фірлей, зять першої дружини Курбського, якому в 1590 році Ковельський маєток був наданий королем у довічне володіння. У 1629 році село Довгоноси належало до маєтків шляхтича Єжего Колодчинського.

У люстрації 1628 року міститься інформація про село Калинівка, яке знаходилось у приватному володінні й мало статус родового маєтку шляхтича Даджибога Ословського.

Значні земельні наділи були в умовній власності дрібних бояр («зем'ян» або «путніх бояр») та «панцерних слуг», які володіли ними взамін несення військової служби. Вони мали не менше як по 2 волоки в селах Люблинець (Люблин), Черкаси, Рудники, Мощена.

Люблинець уперше згадується в письмових джерелах під назвою Люблин. Із письмових джерел дізнаємось, що люблінські панцирні латники Павло Красуцький, Потій Мостопович, Гаврило Литвинович, Павло Кашонович володіють у селі Люблині 10 волоками землі. Ці землі були їм надані

князем Василем Сангушком у 1536 році взамін наділів у с. Годовичі. Лист від 1560 року Ковельського й Любачівського старости, Родомського каштеляна Гаврила Тарли, підтверджував цей обмін. А в листі, писаному ревізорами короля Сигізмунда III у 1590 році, зазначалося, що *«...вони, Люблінські латники, зобов'язані військовою панцирною службою на користь Речі Посполитої. Ми їх при володінні зазначеною землею і за здійснення військової повинності залишаємо»*

Панцирні латники

Панцирні бояри були зобов'язані нести службу на коні й тяжкому («панцирному») озброєнні по охороні державних кордонів, важливих шляхів, коронних маєтностей і замків, брати участь у військових діях. Вони переважно походили із зубожілих бояр, селян. Господарства панцирних бояр звільнялися від податків і феодальних повинностей. Імовірно, що саме охорона Ковельського замку та шляху на Люблін і дала назву селу Люблинець (Люблин).

У середині XVII ст. село Люблинець заселяють боярські родини Івана Котивельського та братів Івана та Андрія Сухарських.

На подібних умовах володіли 12 волоками землі в с. Черкаси зем'яни Черкаські, які раніше обміняли її на 5 волок у селі Туровиці. У 1623 році бояри Черкаські визнавали військову повинність (обов'язок брати участь у народному ополченні) взамін чого їхні маєтності, які *«дані їм на віки вічні»*, звільнялися від підлеглих Ковельському замку та податків.

У північній частині сучасної території громади, неподалік станції Мощена, розміщувалося село Рудники, яке після Другої світової війни перестало існувати. Воно належало землевласникам Рудницьким. За люстрацією 1663 року Венцеслав, Станіслав, Іван та Андрій Рудницькі пред'явили грамоти й права свої на «застінок» Рудники, який пожалуваний їм у вічне володіння князем Андрієм Курбським із обов'язком несення військової панцирної служби на користь Речі Посполитої.

На початку XVI століття всі села громади входили до складу Володимирського повіту, Волинського воєводства Речі Посполитої. У цей час важливим адміністративним центром стає місто Ковель, а Ковельське староство – одним із найбагатших і багатолюдних королівських володінь.

За інвентарем 1556 р. в Ковельському старостві налічувалося 33 села і 3 міста.

Прямих даних про кількість населення в селах громади того часу нема. Історик О. Баранович зробив спробу обчислити приблизну кількість населення Волині в першій половині XVII століття. На підставі архівних документів за 1629 рік він

наводить інформацію про кількість «димів» (будинків, дворів) у кожному населеному пункті (таблиця 1).

Таблиця 1

Назва села	Дідич (власник)	Посесор (орендар)	Кількість димів (хат)
Мощена	Королівщина	Станіслав Конєцпольський	48
Мощена		Богдан Кукольський	13
Довгоноси	Королівщина	Григорій Колодеженський	13
Кошар Старий	Адам-Олександр Ольгердович, князь Сангушко		81
Кошар Новий			62
Краснодуб'є			16
Кругель			49
Всього:			282

Подимне було основною одиницею оподаткування, яке сплачували селяни натурою й частково грошима з кожного двору. О. Баранович припускає, що в середньому на одну хату (дим) припадало 6 жителів. Таким чином, на теренах громади на початку XVII століття проживало приблизно від 1700 до 2000 осіб.

У XVI – XVIII століттях основним заняттям селян було рільництво. Вирощували озиме жито, овес, пшеницю. Зібране збіжжя відправляли по річках Буг та Вісла на продаж у Гданськ (Данциг) та Ельблонг (Ельбінг). Розвивалися ремесла. У реєстрі за 1576 рік міститься інформація про сільських ремісників

Ковельського староства, об'єднаних у 5 в'їтівств. Серед них Мощенське в'їтівство, до складу якого відносилися села Мощена, Дубове, Вербка, Гішин, Довгоноси, Клевецьк та інші. У цих селах були бондарі, коваль, колісники, кушнір. Великим попитом користувався лісовий товар. Важливими промислами було бортництво, полювання, рибальство. Заготовляли поташ (деревний попіл), ягоди, гриби.

У зазначений період українські землі перебували під владою литовських та польських феодалів, які намагалися посилити процес закріпачення селян.

Під владою Російської імперії (кінець XVIII ст. – початок XX ст.)

У 1795 році, після третього поділу Речі Посполитої, на західноволинських землях, які були приєднані до Російської імперії, утворилась Волинська губернія. У цей період усі населені пункти Люблинецької громади входили до складу Старокошарівської волості, Ковельського повіту. Село Старі Кошари стало центром волості, до неї в 1895 році входило 18 сіл, у яких було 730 дворів та 4943 жителі.

За інформацією, яку подає у своїй праці Олександр Цинкаловський, ми можемо побачити дані про кількість дворів і населення в селах громади наприкінці XIX століття (*таблиця 2*).

Таблиця 2

№ з/п	Назва населеного пункту	Кількість дворів	Кількість населення
1	Люблинець	27	195
2	Довгоноси	52	376
3	Калинівка (дані відсутні)	-	-
4	Мощена	84	543
5	Черкаси	27	206
6	Старі Кошари	112	723
7	Нові Кошари	63	409
8	Кругель	74	477
9	Кругель (колонія)	15	63
10	Краснодуб'я	20	158
11	Рудники	41	169
Всього (без Калинівки):		515	3319

Із таблиці видно, що найбільше населення проживало в селах Старі Кошари, Мощена та Кругель.

Станом на 1885 рік у Старих Кошарах було волосне правління, дві православні церкви, початкова міністерська школа, два вітряні млини (у власності поміщика і селянина), постійний двір, горілчана крамниця. На території волості була цегельня. У Черкасах пан Міаковський мав паровий млин, який перемелював 10 тис. пудів у рік і на якому працювало 3-оє робітників. Був вітряний млин і в с. Мощена, він належав селянину Василю Божуку й згорів під час пожежі 20 листопада 1907 року, завдавши збитків на 1000 руб.

Із 1880 року понад 10 років волосним старшиною в Старих Кошарах ніс службу Андрій Федорук. На початку ХХ століття

очолювали волость Петро Колодій, Сидір Войтюк, Д. Ковальчук, І. Корець. Провідне місце у волосному правлінні відігравав писар. Із 1888 по 1907 роки цю посаду займав Олександр Куликовський, а в 1913-1915 роках – Я. Козловський.

Землі в цей час також мали різний статус. Були землі державні (казенні), церковні, приватні (панські та селянські). Великі земельні володіння належали російським поміщикам та польським панам.

Згідно з архівними джерелами, у 1839 році поляки – католики, які проживали в селах Мощена, Довгоноси та ін., належали до римо-католицького костелу в місті Ковель. Вони володіли окремими землями. Зокрема ключ Кошарський належав власнику Кузьминському, Калинівка – власникам Глинським і Лисеньким, Черкаси – Лисеньким і Міаковським, Кругель – Биховській.

У Старих Кошарах та Кругелі частина земель належала дворянину Івану Сочинському (у 1901 році мав 2261 десятину, а в 1903 році – уже 3202 десятини). Село Калинівка було власністю поручика Філіпа Беляєва, Черкаси - панів Мінявських та Бистрих. За переписом 1911 року, у Люблинці до великої земельної власності відносилось 742 десятини (1 десятина = 1,09 га) на 3-х власників, а в Мощеній – 170 десятин.

У пам'ятній книжці Волинської губернії за 1905 рік містяться дані про землевласників, які мали по 100 й більше десятин землі. На теренах сучасної громади в той час господарювало 5 таких землевласників. 201 десятину в с. Калинівка мав дворянин, завідувач «*2-им військово-кінським участком*» Філіп Біляєв. 109 десятин у с. Черкаси належали відставному полковнику Платону Зуєву. Землі в Люблинці були власністю дворянина Людомира Люблінського (199 десятин) та Марфи

Нестеровської (386 десятин). Але найбільший наділ мав селянин Костянтин Шамповальський, якому в Нових Кошарах належало 2922 десятини.

Незважаючи на ліквідацію кріпацтва, більшість селян були малоземельними. Дещо покращила ситуацію на початку ХХ століття столипінська аграрна реформа, після якої на землях, що раніше належали общині, почали утворюватися приватні селянські господарства – хутори. У цей час біля більшості сіл існувало по декілька однойменних хуторів та колоній.

Значні земельні наділи належали православної церкві. У ХІХ - на поч. ХХ століття на території сучасної громади діяло 5 церков: дві в Старих Кошарах (Покровська та Іванобогословська), у Мощеній (Різдва Пресвятої Богородиці), Нових Кошарах (Животворящого Хреста), Кругелі (Михайлівська). При цих храмах було близько 220 гектарів землі. Жителі сіл Люблинець і Довгоноси були приписані до парафії Хрестовоздвиженської церкви в Ковелі.

Церква в цей період відігравала значну роль у житті мешканців Волині. Вона була не лише осередком духовності та культурно-освітнього розвитку, а й виконувала окремі функції органів управління (збір статистичних даних про землі, населення тощо).

На зламі ХІХ-ХХ століть у селах громади функціонувало 4 школи. Зокрема в с. Старі Кошари було однокласне народне міністерське училище, на утримання якого щорічно «відпускали» 522 рублі, з яких 226 руб. з державного бюджету та 296 руб. 38 коп. жертвували мешканці. Із цих коштів 300 руб. ішло на заробітну плату вчителю, 90 руб. – на оплату праці священика за викладання Закону Божого, решта – на утримання приміщення школи. У цьому закладі викладалися Закон Божий,

старослов'янська мова, арифметика, геометрія, історія, географія, малювання, церковні співи. Навчалися діти в такій школі 3 роки.

Хрестовоздвиженська Церква в м. Ковель

Церква в Старих Кошарах XVI -XVII ст. (за О. Цинкаловським)

У селах Мощена, Кругель та Довгоноси існували школи грамоти, які підпорядковувалися відомству православного віровчення при Синоді. Їх головна мета - виховання молоді в освітньо-релігійному дусі. Навчальні заклади цього типу створювалися переважно з ініціативи й на кошти місцевого населення та з дозволу парафіяльного священика при сільських парафіях. Піклування й контроль за їхньою діяльністю покладалися на священиків, до обов'язків яких входили підбір учителя й забезпечення навчальним приладдям. У школах викладалися Закон Божий, церковний спів, церковнослов'янське й російське читання, письмо й рахування. Такі школи користувалися популярністю серед селян. Навчання у них, як правило, тривало два роки. У 1908 році всі школи грамоти в Ковельському повіті були перейменовані в однокласні церковно-приходські. У школі грамоти в с. Довгоноси на кінець ХІХ ст. навчалось 39 хлопчиків. Школа ця відносилась до Хрестовоздвиженського храму в м. Ковель та частково фінансувалась Старокошарівським волосним правлінням. Зокрема 30 руб. виділялось на зарплату вчителю та 5 руб. – на підручники. Серед кращих учителів однокласних церковно-приходських шкіл у 1909/1910 навчальному році згадується вчитель Довгоносівської школи Н. Хомицький.

Активні бойові дії Першої світової війни завдали значної матеріальної шкоди господарству населених пунктів.

У серпні 1915 р. Ковель зайняли війська Австро-Угорської імперії. Австрійці дозволили українським січовим стрільцям, яких очолював Дмитро Вітовський, розпочати набір добровольців до австрійського війська. Однак, замість цього, вони розпочали процес поширення освіти серед місцевого населення. Засновувалися школи, що мали на меті ліквідувати

неграмотність. Із Галичини прибували кваліфіковані вчительські кадри. У перші місяці діяльності Дмитра Вітовського в Ковелі та навколишніх селах відкрито 17 шкіл. Серед них і школа в Нових Кошарах.

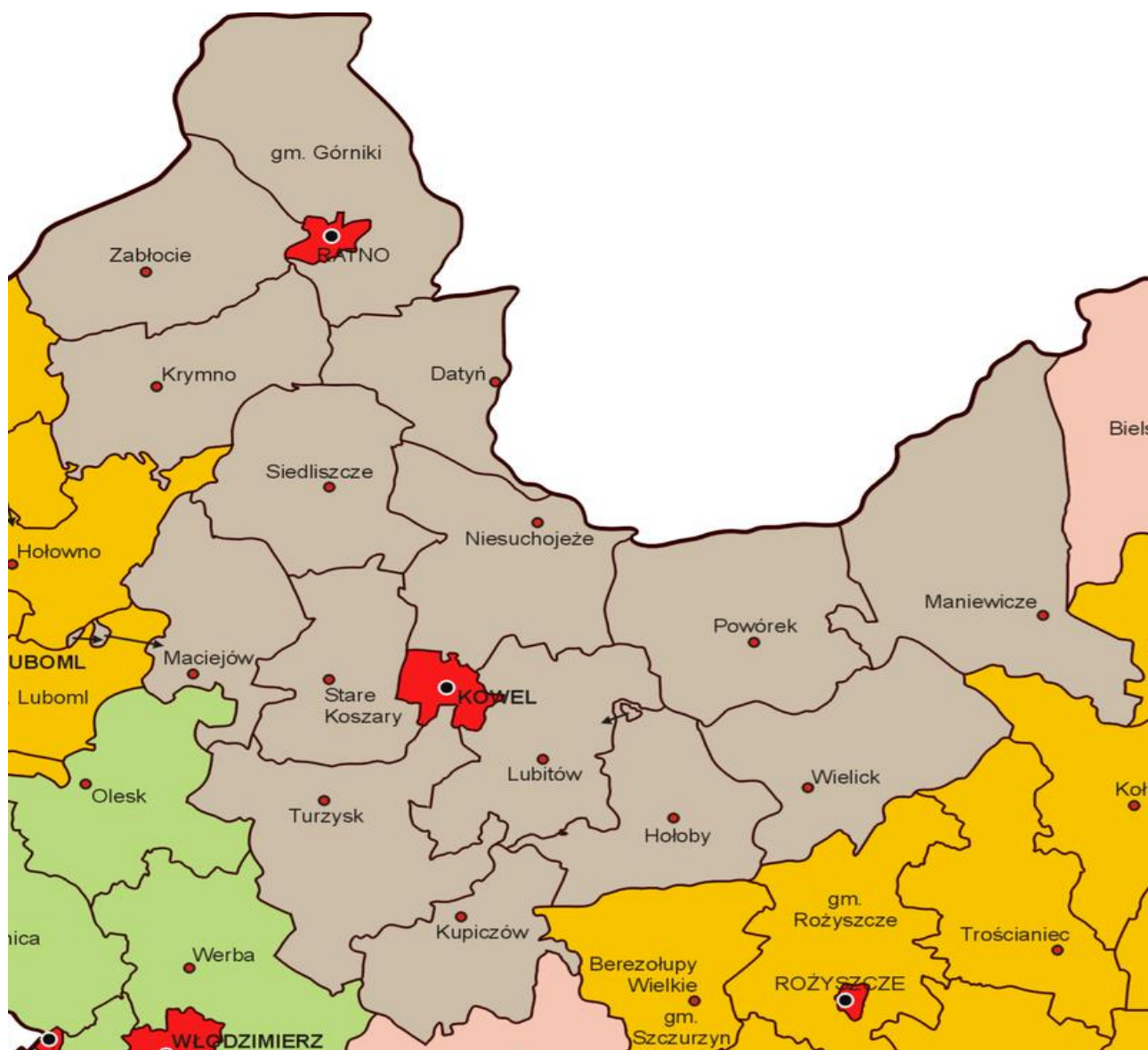
У Російській імперії українці потерпали від утисків російських та польських панів. Основними проблемами того часу було малоземелля та безземелля селян, відсутність національної освіти та гальмування розвитку української культури, що негативно відбивалось на добробуті та духовному розвитку українців.

У складі Польщі (1921-1939 рр.)

Після Першої світової війни Російська імперія розпалась, а західна Волинь у 1921 році опинилась під окупацією відновленої Польщі.

Волості було перетворено на ґміни, відповідно адміністративна одиниця отримала назву ґміна Старі Кошари. Ґміна входила до Ковельського повіту, Волинського воєводства. До її складу входило 29 громад, у тому числі й усі села Люблинецької громади.

Центром ґміни стало село Старі Кошари. У селі розміщувалось ґмінне управління, постерунок (відділок) поліції, у якому несли службу 7 поляків. Відкрито 7-класну школу, до якої скеровано до 20 вчителів.

Ковельський повіт, 20-30-ті рр.. ХХ ст.

Згідно перепису 1921 року на території сучасної Люблинецької громади проживало **3609 жителів** (таблиця 3).

Переважну більшість становило українське населення (84,9 %). На другому місці були поляки (14,5 %). У селах Старі й Нові Кошари, Кругель проживали сім'ї євреїв (0,63 %). За спогадами мешканців, у селі Кругель проживали 4 єврейські сім'ї. З інших національностей у гміні мешкав 1 росіянин (0,02 %) у с. Нові Кошари. Однак очевидці стверджують, що

росіян (донських козаків) у селі було троє. Вони переселились із Дону, рятуючись втечею від більшовицької влади.

Таблиця 3

№ з/п	Назва поселень	Кількість будинків	Кількість жителів	Національність			
				українці	поляки	євреї	росіяни
1	с. Довгоноси	74	306	299	7	-	-
2	с. Черкаси	43	215	210	5	-	-
3	с. Калинівка	33	169	169	-	-	-
4	с. Краснодуб'я	19	98	98	-	-	-
5	с. Кругель	89	495	481	2	12	-
6	фільварок Люблинець	1	6	-	6	-	-
7	колонія Люблинець	18	110	12	98	-	-
8	с. Люблинець	45	219	170	49	-	-
9	с. Старі Кошари	111	635	575	55	5	-
10	фільварок Мощена	4	16	4	12	-	-
11	с. Мощена	120	639	509	130	-	-
12	с. Нові Кошари	112	541	531	3	6	1
13	с. Рудники	30	160	5	155	-	-
ВСЬОГО:		699	3609	3063	522	23	1

До 1939 року кількість польського населення збільшилась за рахунок дітей, які народились від колоністів та нових осадників. Зокрема з'явилися колонія Деменщина (поблизу Старих Кошар), військові осади в Кругелі (урочище Осмолянка) та Старих Кошарах.

В органах державного управління, поліції, у поштовій службі, судівництві, на залізничному транспорті, у лісовій галузі,

в освіті та інших важливих сферах зайнятості поляки займали основні посади.

У 30-х роках ґміну Старі Кошари очолював вїйт Міяковський, який проживав у Черкасах. Секретарем ґміни працював Олександр Павловський, а його помічником – Здислав Діжа, які мешкали в Старих Кошарах.

У ґміні функціонувала залізнична станція в с. Старі Кошари, а в селах Мощена та Люблинець – дві залізничні зупинки.

Відомі прізвища окремих поляків-посадовців. Це комендант постерунку поліції Йоахім Осадовський, ветеринарний лікар Маріан Малашкевич, лісник Клімашевський із Люблинця, дружина якого була лікарем.

Маріан Малашкевич – ветеринарний лікар

В інтересах «зміцнення польської державності» представники національних меншин (українці, євреї та ін.) не допускалися до органів державного управління, в адміністративному апараті їх налічувалось одиниці. Лише той, хто давав гарантію лояльності до польської влади, міг займати другорядні посади. Деякі посади в гміні займали українці. Зокрема помічником війта в Старих Кошарах працював Комашко Петро, а солтисами (старостами) – Ковальчук Тиміш з Люблинця та Савчишин Арсень з Мощеної.

У власність Польської держави перейшли колишні державні землі Російської імперії, землі царської династії та селянського банку, а також господарства, власники яких під час Першої світової війни емігрували й не повернулися до своїх маєтків. Ця земля призначалася для поляків, військових осадників і цивільних колоністів.

Польські осадники селилися в українських селах, а також засновували окремі населені пункти – колонії та фільварки (панські маєтки). Станом на 1921 рік на території громади були відведені землі під 5 фільварків. Із них не використовувались землі у Черкасах, Кругелі та Нових Кошарах. У Мощеній, у фільварку, проживало 16 осіб у 4 садибах. У Люблинці панський маєток знаходився на території сучасної школи – інтернату й належав панам Конопацьким. У кінці 30-х років вдова власника маєтку Олександра, яка проживала разом із дітьми Збігневом, Зігмунтом, Людвігом і Хеленою, продала землю офіцеру (капітану) війська польського, який збудував там віллу, обсажену шовковицею. Однак переселитися йому завадила війна.

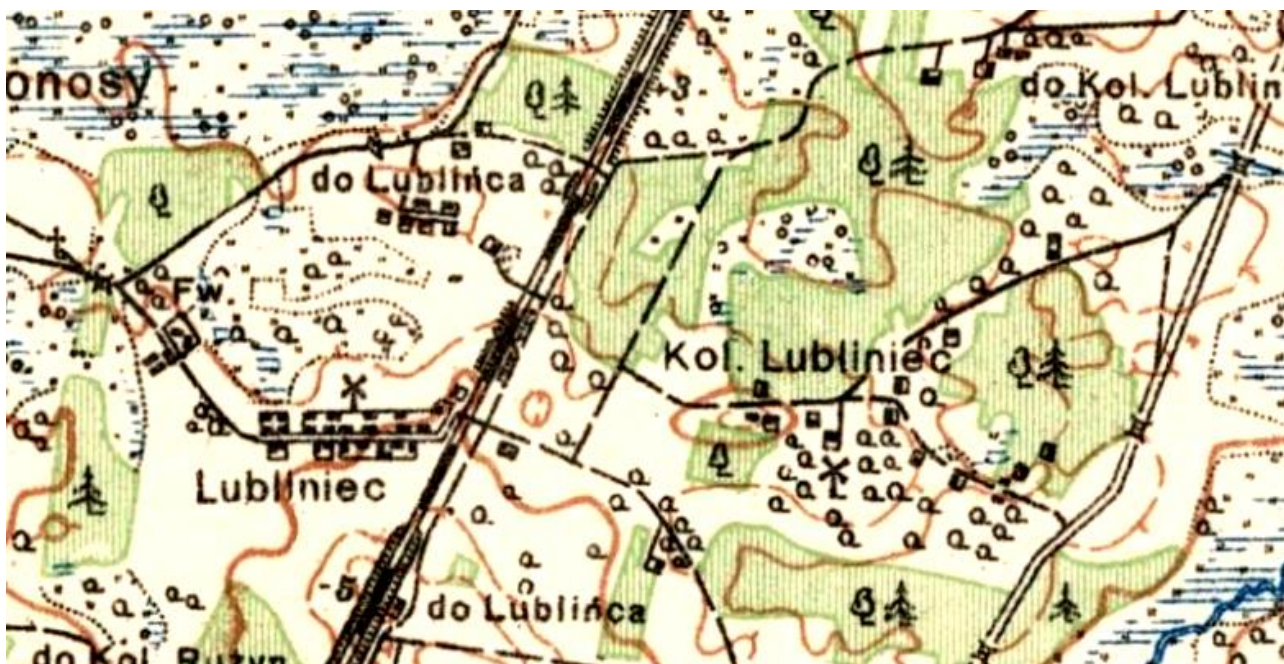
Панський маєток поляків Малашкевичів знаходився в Старих Кошарах.

Старі Кошари маєток родини Малашкевичів

Для створення міцних господарств військових колоністів польська держава безкоштовно надавала також будівельний матеріал, сільськогосподарський інвентар. Згідно з законом від 17 грудня 1920 р., на одного колоніста польським урядом передбачалось таке: одна пара коней з упряжжю та возом (після демобілізації осадника); 80 м. куб дерева та інші необхідні матеріали для розбудови господарства; кредит на 50 000 марок (1921 р.) на облаштування.

Колонія Люблинець була утворена шляхом розparcelювання й заселена виключно поляками. Однією з власників землі була графиня Соколовська, яка за чоловіка взяла українця-наймита Тимоша Ковальчука, що став солтисом. Колонія знаходилась по інший бік залізничної колії сучасного Люблинця. У самому Люблинці проживало до 20 сімей поляків.

***Село, фільварок (Fw) та колонія (Kol) Люблинець
на польській мапі***

Частина населення проживала на хуторах, які утворилися внаслідок столипінської реформи та земельної реформи в Польщі.

Відомо про існування таких хуторів: Варажик (5 хат), Висканець (4 хати), Камениця (5 хат), Погребець (11 хат) – біля с. Мощена; Ополонець (6 хат), Дворище (9 хат), Оболум'є (6 хат), Дроздні (6 хат) – біля Старих Кошар; Пеньки (28 хат), Зарудав'є (8 хат), Підолесся (12 хат), Мойсіївка (5 хат), Йосипівка (5 хат) – біля с. Кругель та ін..

У міжвоєнний період переважна більшість населення (понад 80 %) була зайнята в сільському господарстві. Основу аграрної системи становили індивідуальні господарства, засновані на приватній власності на землю та майно. Найсуттєвішою відмінністю між поляками й українцями було

велике польсько-панське землеволодіння та відносно малоземелля українського селянства.

Більшість українців мали дрібні (до 5 га) та середні (від 5 до 10 га), малопродуктивні господарства практично натурального типу, які забезпечували необхідною продукцією їх власників і не були пов'язані з ринком. У тих умовах прибутковим могло бути господарство площею не менше 10 га. Більші наділи й кращі землі мали поляки. У списки, складені Старокошарівською сільською радою у 1945 році, внесено 188 господарств та наявність у них землі, будівель, худоби та сільськогосподарського інвентарю. Значною мірою ці списки відображають передвоєнний стан володіння землею (таблиця 4).

Таблиця 4

Кількість землі в господарствах (га)	Кількість господарств	у %
до 5 гектарів	54	28,7
від 5 до 10 га	101	53,7
від 10 до 20 га	28	14,9
20 га і більше	5	2,7

Серед п'яти найбільших землевласників були поляки Йосип Косовський (21 га) та Петро Касперкієвич (20 га), а також українці Катерина Витвилюк (20 га) та Мефодій Холонюк (20 га). Найбільше землі мав Клим Ковальчук. У його володінні було 36 гектарів землі. З них: 19 га – орної, 3 га сінокоосу, 5 га лісу.

Серед продукції рослинництва основне місце посідали зернові культури: пшениця, жито, ячмінь, овес – а також

картопля та цукровий буряк. Збільшення їх валового виробництва привело до збільшення кількості підприємств, пов'язаних із їх переробкою, зокрема млинів.

Збір врожаю в Старих Кошарах

На топографічній мапі польського періоду у восьми селах громади позначено 13 млинів. По одному млину було в Калинівці, Краснодуб'ї, Кругелі, Черкасах та Нових Кошарах. У Старих Кошарах та Мощеній існувало по 3 млини, а в Люблинці – 2. Із них власником млина в селі був Климент Ковальчук, а в колонії вітряк належав Тадеушу Марчуку. Також селяни мали косарки, молотарки, віялки, січкарні, кірати (кінні молотарки).

Сприяти процесам асиміляції волинських українців мала відповідним чином спрямована освітня та конфесійна політика місцевої польської адміністрації. Школи переважно були

утраквістичними (двомовними). Однак викладання майже всіх предметів велося вчителями – поляками на польській мові.

У селі Старі Кошари функціонувала семикласна школа. Керівником її був Владислав Тадеуш, а вчителями – Барбара Бачковська, Владислава Студентковська, Емілія Котлінська та інші.

Початкові польські школи функціонували в Довгоносах, Мощеній, Черкасах, Кругелі, у колонії Люблинець. У Річарда Коссака, який проживав у колонії Люблинець, у будинку була 4-класна школа. У Кругелі школа розміщувалася в хаті поляка Войцеха Парисевича. Учителювало в ній подружжя поляків Шуринських – Болеслав та Станіслава.

У селі Мощена першим учителем був українець на прізвище Кридинер із Кругеля, який, за спогадами мощенців, *«працював сумлінно, з дітьми розмовляв українською мовою, за що його неодноразово хотіли звільнити з роботи»*.

Активну участь у громадсько-політичному житті краю відігравали товариства «Просвіти», широка мережа яких виникла в 20-х рр. практично в усіх повітах. Утворювались просвітянські хати, народні хори, до яких активно долучались мешканці сіл громади. Серед жителів сіл були діячі ОУН та КПЗУ.

У кінці 1927 року в Ковелі було організовано філію громадської організації «Союз українок», до складу якої також входили жінки, що проживали в населених пунктах поблизу міста, а саме сіл Люблинець (Копелюк Явдоха, Ковальчук Лукія, Поліщук Оксана), Довгоноси (Назарук Надія), Мощена (Божук Ольга) та ін.

Хвиля поширення осередків «Союзу українок» призвела до утворення 2 лютого 1938 року окремих гуртків у селах Люблинець і Мощена.

Незважаючи на окремі поступки волинянам у культурній сфері, польська держава активно проводила політику асиміляції та дискримінації українського населення. Українці позбавлялись права займати посади в управлінні, промисловості, транспорті, навчатись рідною мовою та вільно господарювати на своїй землі.

Друга світова війна (1939-1945 рр.)

У вересні 1939 року розпочалася Друга світова війна, і першою гітлерівцями була окупована Польща.

18 вересня цього ж року в Луцьк вступили частини червоної армії, відтак на Волині було встановлено радянську владу. 4 грудня 1939 року утворюється Волинська область. У 1940 році села, що входили до гміни Старі Кошари, відійшли до новоутвореного Мацеївського району (нині смт. Луків Турійського району).

Почався процес радянзації. Поряд із такими діями, як впровадження української мови, розвиток системи освіти, охорони здоров'я, розпочалась колективізація, націоналізація підприємств, а також політичний терор. Протягом 1940-1941 років частину мешканців було вивезено до Сибіру, окремих ув'язнено в Ковельській в'язниці. Це в першу чергу стосувалося інтелігенції, колишніх урядників, громадських активістів, заможних селян.

У 1941 році панський маєток у Люблинці був розібраний, а з його матеріалів був збудований сільський клуб.

22 червня 1941 року, коли розпочалась радянсько-німецька війна, Волинь однією з перших зазнала нападу гітлерівської Німеччини. Під сильним натиском переважаючих сил вермахту відступили частини розміщеної на Волині радянської 5-ї армії. Окремі бої відбулись поблизу сіл Люблинець і Кругель.

При відступі з Ковеля війська НКВС розстріляли в'язнів. Серед жертв сталінського режиму були мешканці Старих Кошар – вчитель, член ОУН Олександр Жук, помічник в'їта Комашко, Федір Кухта; із Нових Кошар – Григорій Ковальчук, Петро Сидорук; із Мощеної – Микола Сачук, Степан Куявський.

Війна принесла на Волинь неймовірні страждання й руйнації. Сталінську «радянізацію» замінив гітлерівський «новий порядок».

Нацисти знищували мирних жителів, вивозили до Німеччини на каторжні роботи, палили й грабували села. Сім'ї євреїв, що мешкали в Кругелі та Кошарах, вивезли у 1941 році в гетто у місто Ковель, а пізніше розстріляли поблизу села Бахів. У 1943 році поблизу села Старі Кошари німці виявили й розстріляли 5 євреїв.

Такі дії окупантів викликали активний рух опору. Серед мешканців сіл громади відомі представники як національного, так і радянського руху опору.

Із 1942 року на Волині почали створюватися бойові сили Української Повстанської Армії. На її території діяли сотні, курені, рої воєнної округи «Турів» групи УПА – Північ, які формувалися в основному з місцевого населення й мали його підтримку. У лавах УПА воювали хлопці з усіх сіл громади. Найбільше їх було з Мощеної, Кругеля, Краснодуб'я. Григорій

Шевчук, Володимир Древіко, Іван Борзовець, Роман Ковальчук, Олексій Лесик, Іван Балицький та багато інших наших земляків віддали життя за незалежність своєї землі.

Окремі жителі сіл воювали в партизанському загоні Логінова, що діяв на теренах Ковельщини.

Доволі напруженими були польсько-українські стосунки. У колишніх польських поселеннях створювались збройні загони «пляцувки», які були налаштовані вороже до українського населення. На жаль, не вдалося уникнути жертв українсько-польського протистояння й у селах Люблинець, Довгоноси, Краснодуб'я. Особливо напруженою була ситуація в с. Рудники, де в 1943 році, за сприяння німців, утворено польську «самооборону». Із наближенням фронту поляки добровільно зареєструвались для повернення на батьківщину. Після війни село Рудники перестало існувати.

Рудники – село, якого нема

Очевидці пригадують й інші випадки. У 1943 році біля с. Мощена вбили німецького солдата. Від розправи мощенців урятував поляк М'яковський, який мав маєток у Черкасах. У

1944 році садибу цього поляка розібрали угорські солдати, а матеріали використали для ремонтних робіт на станції.

Особливо запеклі бої на території громади були під час битви за Ковель у березні – квітні 1944 року. Протягом 23-28 березня села Старі й Нові Кошари, Кругель, Краснодуб'я стали ареною жорстоких боїв.

29 березня розпочався наступ німецьких військ у напрямку сіл Черкаси й Мощена вздовж залізничної колії. Особливо тяжкий бій був за станцію Черкаси, внаслідок якого німці втратили 6 танків елітної дивізії СС «Вікінг».

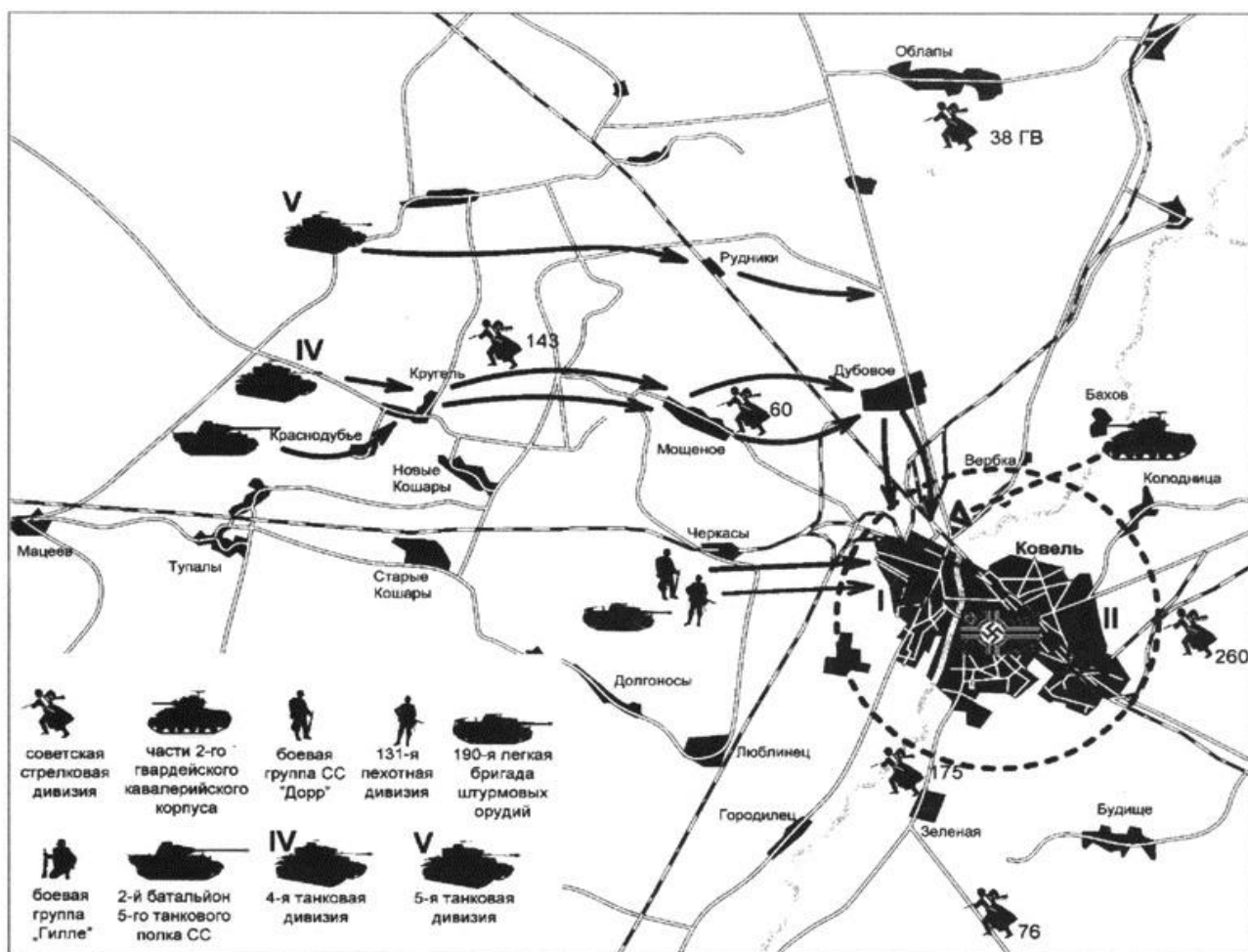

Підбита німецька «пантера» біля залізничного полотна під Ковелем, весна 1944 р.

Цікаві спогади залишив німецький офіцер Ренц, який провадив танкову розвідку 2 квітня 1944 року в районі сіл Старі й Нові Кошари, Кругель, Мощена, Дубове. *«Зі скрипом і в перевалку, наче качка, наша пофарбована в білий*

маскувальний колір «пантера» йшла по брудних вуличках Старих Кошар. На сільських вулицях час від часу зривались снаряди, так як Старі Кошари перебували під обстрілом артилерії 143 стрілкової дивізії. Частина сільських будинків горіла, підпалена радянськими снарядами...»

Наступна спроба гітлерівців деблокувати Ковель розпочалась 4 квітня 1944 року в двох напрямках: північному (на Нові Кошари, Краснодуб'я, Кругель, Черкаси, Мощена) та південному (Калинівка, станція Черкаси). Унаслідок цих боїв повністю були знищені села Старі й Нові Кошари, Кругель, Мощена. Під час боїв жителі цих сіл переховувалися в лісових бараках. Урятувалися не всі. Відомі випадки загибелі селян.

Битва за Ковель, березень-квітень 1944 року

Запеклий бій, який тривав протягом усього дня, розгорнувся 27 квітня 1944 року за села Люблинець і Довгоноси.

Однак втримати Ковель німці змогли лише до літа 1944 року. Уже 18 червня вони залишили Мощену, Старі й Нові Кошари. Останніми населеними пунктами, у які увійшли радянські війська 6 липня, були разом із Ковелем села Люблинець, Довгоноси, Калинівка.

У 2012-2013 роках пошуковці на місці боїв виявили невпорядковані поховання. Останки воїнів перепоховані в урочищі «Марина».

Урочище «Марина»

У 1944-1945 роках у діючу радянську армію було мобілізовано й кинуте на фронт 107 тисяч волинян. Тисячі з них загинули або пропали без вісті. У книзі пам'яті Волинської області містяться дані про 254 воїнів радянської армії з дев'яти

сіл громади, які загинули в Другій світовій війні. З них 176 (70 %) були мобілізовані в 1944 році, 58 – в 1941; 169 – загинули, а 80 пропали безвісти. 209 бійців (83 %) загинули в 1944-1945 роках. Ці цифри свідчать, що «совіти» не рахувались із людськими втратами, а особливо українськими. Разом із відновленням комуністичної влади було відновлено всі процеси «радянзації». Тисячі українців депортовано до Сибіру. Зокрема у списках Старокошарівської сільської ради за 1945 рік навпроти сімей Холонюків, Колодіїв, Гнуцяків стоїть примітка «Сибір». У кінці 40-х – на початку 50-х років енкаведистами знищено сотні молодих юнаків і дівчат, які були в УПА. Такою трагічною була ціна «визволення» для волинян.

Радянський період в історії громади (1945-1991)

Після війни адміністративно-територіальний устрій України продовжував постійно змінюватись, хоча системних змін не було. Зросла кількість районів, кількість сільрад, у першу чергу через утворення невеликих районів та сільрад у Західній Україні для боротьби з національним підпіллям ОУН-УПА, оскільки нові адміністративно-територіальні утворення ставали базою для роботи органів МГБ та встановлення тотального контролю за місцевим населенням.

На території громади майже в кожному селі були утворені сільські ради. Станом на 1946 рік Довгоносівська (входило с. Калинівка), Мощенська, Новокошарівська, Старокошарівська, Кругельська (входило село Краснодуб'я), Люблинецька і

Черкаська сільські ради входили до складу Мацеївського району.

Радянська влада активно взялася за відновлення господарства. Відбудовувалися будинки, заклади культурно-освітньої сфери. Уже з 1 вересня 1944 року розпочалося навчання в школах. У Довгоносах, Старих Кошарах, Кругелі, Мощеній функціонували семирічні школи, у селах Нові Кошари, Черкаси – початкові.

У другій половині 40-х років у селах продовжився процес колективізації. У кожній сільській раді утворилися колгоспи. Зокрема в Люблинці було організовано колгосп імені Кірова, у Старих Кошарах – колгосп «Росія», у Мощеній утворено колгосп «Комсомолець» (пізніше імені Суворова).

У 1959 році розпочався процес укрупнення районів. У вересні був ліквідований Луківський район, частина якого увійшла до складу Ковельського району, зокрема: Мощенська, Старокошарівська і Довгоносівська сільські ради.

Паралельно відбувався процес укрупнення колгоспів. Усі села Старокошарівської сільради об'єдналися у колгоспі «Росія». В інших селах громади в 1960 році колгоспи були реорганізовані в Ковельський відгодівельний радгосп. До складу радгоспу увійшли Мощена, Черкаси, Фаста, Довгоноси, Люблинець. Пізніше на базі цього радгоспу був утворений племрадгосп «Ковельський».

На початку 70-х років до складу Ковельського району входили Мощенська сільська рада з селами Мощена, Довгоноси, Калинівка, Люблинець, Черкаси та Старокошарівська сільрада з селами Старі Кошари, Нові Кошари, Кругель, Краснодуб'я.

У 1979 році утворена Люблинецька сільська рада, до складу якої увійшов населений пункт с. Люблинець.

У 1989 році Люблинецька сільська рада набула статусу селищної ради, до складу якої увійшли села Довгоноси та Калинівка.

У 70-90-х рр. сформувалася сучасна інфраструктура населених пунктів. У селах функціонували школи, амбулаторії, ФАПи, будинки культури, клуби, бібліотеки, магазини, відділення зв'язку.

Змінювалося «обличчя» Люблинця. У 1975 році збудоване нове приміщення загальноосвітньої школи, а в 1985 році спорудили другий корпус. У 1987 році відкрито лікарську амбулаторію. З 1990 року функціонує дитячо-юнацька спортивна школа.

Новобудови 80-х років

У 70-х роках розпочалося будівництво промислових об'єктів. Це ПМК-21, завод газосилікатних виробів (1971 р.), асфальтний і базальтовий заводи (1979 р.). Пізніше утворилася «Ковельбудіндустрія». У 80-х роках запрацювали завод залізобетонних виробів (1980 р.), АТП-0262 і СПМК-14.

У незалежній державі (1991-2018)

Із проголошенням незалежності України розпочався новий етап в історії населених пунктів громади.

За часів незалежності збудовано та освячено 7 православних храмів. У Люблинці це Хрестовоздвиженський (2005 р.) та Пантелеймонівський (2015 р.); Іванобогословський (1994 р.) – у Довгоносах; Іванобогословський – у Старих Кошарах (1994 р.), Михайлівський – у Кругелі (1996 р.); Пресвятої Богородиці – у Мощеній (1997 р.), Святої Варвари – у Черкасах (2016 р.).

У 1992 році в Люблинці було відкрито дошкільний заклад «Калинонька» та музичну школу. У 1993 році здано в експлуатацію нове приміщення школи в с. Старі Кошари.

Люблинецька селищна об'єднана територіальна громада Волинської області з адміністративним центром у селищі Люблинець Ковельського району утворилась у серпні 2016 року внаслідок об'єднання територіальних громад Люблинецької селищної, Мощенської та Старокошарівської сільських рад.

Люблинецька об'єднана територіальна громада

До об'єднаної територіальної громади увійшло 9 населених пунктів. З них одне селище та 8 сіл.

Загальна кількість населення Люблинецької об'єднаної територіальної громади становить **6578 осіб** (станом на 01.01.2016 р.) та наведена у таблиці 5.

Таблиця 5

Населений пункт	Кількість дворів	Кількість населення
Люблинець	1354	4585
Довгоноси	119	313
Калинівка	14	16
Мощена	182	580
Черкаси	86	260
Старі Кошари	151	454
Нові Кошари	48	122
Кругель	90	242
Краснодуб'я	5	6

Центром об'єднаної територіальної громади є селище міського типу Люблинець, розташоване на території площею 305,4 га. Кількість населення станом на 1 січня 2016 року становило 4585 осіб.

Через територію громади проходять залізниці Ковель-Львів, Ковель-Ягодин та автомобільна дорога Київ-Ягодин.

У громаді представлені та працюють підприємства різних галузей промисловості. Це транспортні: колективне підприємство «АТП 0262», ТзОВ «НЕГАБАРИТ»; деревообробні: ТзОВ «Укрдорс» від ТМ «Двері Білорусії»; будівельні: ПП «Люблинецьбуд».

Понад 250 жителів займаються підприємницькою діяльністю.

На території громади здійснюють свою діяльність дев'ятнадцять фермерських господарств, одне СТзОВ. Напрями

спеціалізації – вирощування сільськогосподарських культур та тваринництво.

У населених пунктах громади добре розвинута торгівля, здійснює свою діяльність 36 магазинів продовольчих і промислових товарів. Є один заклад громадського харчування.

Усі населені пункти громади електрифіковані, газифіковані й мають доступ до телекомунікацій.

На території громади функціонує три загальноосвітні школи. Із них дві I-III ступенів (сmt. Люблинець та с. Старі Кошари) та одна загальноосвітня школа I-II ступенів (с. Мощена).

На території громади є навчальний заклад обласної комунальної власності – спеціалізована школа-інтернат I-III ступенів «Центр освіти та соціально-педагогічної підтримки».

Діє 2 дошкільні навчальні заклади: «Калинонька» (сmt. Люблинець) та «Казка» (с. Мощена).

Територіальна громада має два позашкільні навчальні заклади: школу мистецтв та дитячо-юнацьку спортивну школу. Обидва постійно показують високі результати в різних конкурсах та змаганнях районного, обласного та всеукраїнського рівнів.

Відповідно до рішення ЦВК, 28 серпня 2016 року відбулися перші вибори голови та депутатів Люблинецької ОТГ. Селищним головою обрано Сіховську Наталію Миколаївну.

Список використаних джерел та літератури

1. Археологическая карта Волынской губернии /В. Б. Антонович. – М.: Тип. Г. Лисснера и А. Гешеля, 1900. – 130 с.
2. Атаманенко В. Описово-статистичні джерела XVI – першої половини XVII ст. як джерело з історії населених пунктів волинського Полісся / В. Атаманенко // Минуле і сучасне Волині та Полісся: Історія сіл і міст Західного Полісся. Маневиччина. – Луцьк, 2004. – С. 7 – 11.
3. Атаманенко В. Склад описово-статистичних джерел з історії Волині XVI – першої половини XVII ст. / В. Атаманенко // Наук. праці Кам'янець-Подільського державного університету. – Кам'янець-Подільський, 2004. – Т.13. – С. 562 – 575.
4. Атаманенко В. Описово-статистичні джерела XVI-XVII ст. з історії Ковельщини / В. Атаманенко // Минуле і сучасне Волині та Полісся: Ковель і ковельчани в історії України та Волині. – Луцьк, 2003. – Ч.1. – С.44 – 46.
5. Атаманенко В.Б. Волинські інвентарі другої половини XVI ст. як історичне джерело // Наукові записки: Острозька Академія / В. Атаманенко.– Острог, 1998. – Т.1. – Ч.ІІ. – С.16 – 27.
6. Атаманенко В. Б. Описово-статистичні джерела другої половини XVI – початку XVII ст. з історії міст Ковельщини / В. Б. Атаманенко // Минуле і сучасне Волині та Полісся: Ковель і ковельчани в історії України і Волині. матеріали 50 Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції: Зб. наук. праць. – Ковель, 2013. – С. 14-18.
7. Баранович О.І. Залюднення України перед Хмельниччиною: Волинське воєводство / О. Баранович. – К., 1930. – 146 с.

8. Бойко І. Д. Селянство України в другій половині XVI – першій половині XVII століття /І. Д. Бойко. – Львів, 1963. – 328 с.
9. Военно-статистическое обозрение Волынской губернии / /Составил А. Забелин. – К. тип. Военного округа, 1887. – 425 с.
10. Довідник адміністративно-територіального поділу Волині (X ст. – 1939 р.).– Луцьк, 1982. – 236 с.
11. Дубляниця Т. Інвентар 1556 року як джерело до історії вивчення володінь королеви Бони на Ковельщині // Наукові записки: Острозька Академія / Т. Дубляниця. – Острог, 2014.
12. Історія міст і сіл Української РСР. В 26 т. Волинська область / ред. тому І. С. Клімаш [та ін.]. – К.: АН УРСР, 1970. – 743 с.
13. Кравченко В. Інвентарні описи волинських маєтків князів Сангушків другої половини XVI століття / В. Кравченко // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Львів, 1999. – Т. ССXXXVIII. – С.385 – 414.
14. Крамар Ю. В. Шкільна освіта на Волині у міжвоєнний період (1921-1939 рр.) //Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія Історичні науки, № 10, 2011. – Луцьк, 2011. – С. 72-78.
15. Кучинко М. М. Історія населення Західної Волині, Холмщини та Підляшшя в X-XIV століттях: [монографія] – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2009. – 528 с.
16. Отчет Волынского Епархиального Наблюдателя о состоянии церковных школ Волынской епархии в учебно-воспитательном отношении за 1909-1910 учебный год. Житомир, 1910.
17. Памятная книжка Волынской губернии на 1885-1916 – Житомир: Волынский губ. стат. ком., 1885-1916.

18. Список населенных мест Волынской губернии / Волыньський губернський статистический комітет. – Житомир: Волынская губернская типография, 1906.– 220 с.
19. Статистические сведения о приходах Волынской епархии. ч.2. Житомир, 1892.
20. Теодорович Н.И. Волынь, в описании городов, местечек и сел. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. т.5. Ковельский уезд. Почаев, 1903. – 680 с.
21. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 рр.: Ковельський район / Упор. і авт. ком. І. Пущук. – Луцьк, 2011.
22. Українська РСР: Адміністративно-територіальний поділ: на 1 вересня 1946 року. Вид. перше / Відп. ред. М. Ф. Попівський. Інформаційно-статистичний відділ при Секретаріаті Президії Верховної ради Української РСР. – К.: Українське вид-во політичної літератури, 1947. – 1064 с.
23. Українська РСР: Адміністративно-територіальний поділ: від 1 січня 1972 року. Вид. перше / Упоряд. Д. О. Шелягін; Відп. ред. В. І. Кирненко. Відділ в питаннях роботи рад Президії Верховної ради Української РСР. – К.: Вид-во політичної літератури, 1973. – 815 с.
24. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся (Краєзнавчий словник – від найдавніших часів до 1914 року) – Т.1 - 2. – Вінніпег, 1986. – 580 с.
25. Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej: Opracowany na podstawie wyników pierwszego powszechnego spisu ludności z dn. 30 września 1921 r. i innych źródeł urzędowych: T. IX: Województwo Wołyńskie / Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej. – Warszawa, 1923. – 100 s.

26. Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej z oznaczeniem terytorjalnie im właściwych władz i urzędów oraz urządzeń komunikacyjnych / Opracował Tadeusz Bystrzycki. – [Zeszyt I–XXVI]. – Przemyśl; Warszawa; Wydawnictwo Książnicy Naukowej, [1933]. – 2096 s.